

ભારત એક વિશાળ વસતી અને વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહી ધરાવતો દેશ છે. જ્યાં વિવિધ ધર્મ જાતિ, ભાષા, સંસ્કૃતિ ધરાવતા લોકો વસે છે. ભારતની સંસ્કૃતિ સમન્વયકારી અને સર્વધર્મ સમભાવની વિશેષતા ધરાવે છે.

પરંપરાગત સમાજમાંથી આધુનિક સમાજ તરફ ગતિ કરતા ભારતીય સમાજમાં અનેક પરિવર્તનો આવેલાં છે. આ પરિવર્તનોની સાથે સમાજમાં કેટલીક સમસ્યાઓનો ઉદ્ભબ થયો. જેમાં સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક વગેરે ક્ષેત્રોની સમસ્યાઓનો સમાવેશ કરી શકાય. આ પ્રકરણમાં આપણે બે સામાજિક સમસ્યાઓ (1) સાંપ્રદાયિકતા અને (2) જ્ઞાતિવાદની ચર્ચા કરીશું.

દેશને સ્વતંત્રતા અપાવવા વિવિધ ધર્મ, જાતિ, ભાષા ધરાવતા લોકોએ સહિયારો પુરુષાર્થ કર્યો અને જેમના પ્રયત્નોના પરિણામે આપણને આ મહામૂલી સ્વતંત્રતા મળી. સ્વાતંત્ર્ય આંદોલન દરમિયાન જોવા મળેલ સદ્ગ્રાવ, એકતા, સહિષ્ણુતા વગેરેમાં સ્વતંત્રતા બાદ ઓટ આવી હોઈ તેવું જણાય છે. જાતિગત જઘાઓ, સાંપ્રદાયિક ધર્ષણા, પ્રાદેશિક હિંસા વગેરે જેવા દેશમાં શાંતિ અને વિકાસને અવરોધતાં નકારાત્મક પરિબળો જોવા મળે છે. જે દેશ માટે સામાજિક સદ્ગ્રાવ, બિન સાંપ્રદાયિકતા, લોકશાળી મૂલ્યો, રાષ્ટ્રીય એકતા સામે ગંભીર પડકારો ઊભા થાય છે.

સાંપ્રદાયિકતા

ધર્મ એ શક્તા અને આસ્થાનો વિષય છે. મોટા ભાગે માનવ કોઈ ધર્મ કે સાંપ્રદાયમાં માનતો હોય છે. ભારત એક બિનસાંપ્રદાયિક અને ધર્મ નિરપેક્ષ દેશ છે તેથી સંકુચિત સાંપ્રદાયિકતાનું આચરણ બંધારણની ભાવના વિરુદ્ધ છે. જ્યારે કોઈ ધાર્મિક જૂથ કે સમુદ્ધાય કોઈપણ કારણસર બીજા ધર્મ કે સાંપ્રદાયનો વિરોધ કરે છે ત્યારે સાંપ્રદાયિક તનાવ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈપણ ધર્મ કે સાંપ્રદાયના સભ્યો અન્ય ધર્મોની તુલનામાં પોતાના ધર્મ કે સાંપ્રદાયને શ્રેષ્ઠ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરે અને પોતાના ધાર્મિક હિતને વધુ મહત્વ આપે છે ત્યારે તે દરેક નાગરિકને વ્યક્તિગત રીતે નહિ પરંતુ સાંપ્રદાયિક રીતે જુએ છે. અને આવી વિચારધારા સમાજને વિભાજન તરફ લઈ જાય છે.

સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિનાં આટલાં વર્ષો બાદ પણ આપણે સાંપ્રદાયિકતાની સમસ્યા પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ લાવી શક્યા નથી. સંકુચિત સાંપ્રદાયિકતા ઘણી રીતે નુકસાનકારક છે. તેનાથી દેશમાં સામાજિક તનાવ ઉત્પન્ન થાય છે. વ્યક્તિ પોતાનાં જ બંધુઓને પોતાના વિરોધી માને છે. જેથી સમાજમાં મતબેદ અને ધૃષ્ણાનું વાતાવરણ ઊભું થાય છે. સાંપ્રદાયિક તનાવથી સાંપ્રદાયિક હિંસા કે જઘાઓ થાય છે. આ બધી જ બાબતો લોકશાહી વિચારધારા, રાષ્ટ્રીય એકતા અને રાષ્ટ્રના વિકાસ માટે પણ ખતરારૂપ છે.

સાંપ્રદાયિકતા સામે સંધર્ષ

આપણે જાણીએ છીએ કે સાંપ્રદાયિકતા એ વ્યક્તિ, સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસને અવરોધતું પરિબળ છે. સાંપ્રદાયિકતાને દૂર કરવા કેટલાક ઉપાયો હાથ ધરવા જોઈએ.

- સૌપ્રથમ નાગરિક અને સરકારે સાંપ્રદાયિક તત્ત્વો સામે સખ્તાઈપૂર્વક સામનો કરવો પડશે, અને તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો પડશે.
- સાંપ્રદાયિકતા દૂર કરવાનું અસરકારક કાર્ય શિક્ષણ કરી શકે છે. આપણા શિક્ષણમાં અને અભ્યાસક્રમોમાં બધા ધર્મોની સારી બાબતોને સામેલ કરવામાં આવે છે. તેમજ શાળામાં યોજાતી સર્વધર્મ પ્રાર્થનાઓ, સામાજિક પર્વોની ઉજવણી વગેરે જેવી પ્રવૃત્તિથી બાળકોમાં તમામ ધર્મ પ્રત્યે આદરભાવ કેળવાય છે.

- સાંપ્રદાયિક વિચાર આધારિત રાજકીય પક્ષોને માન્યતા આપવી જોઈએ નહિ. ચૂંટણી માટે ખાસ આચારસંહિતા છે અને તેનો અમલ કરવો અને કરવવો જોઈએ.
- રેડિયો, ટી.વી., સિનેમા સામાન્ય નાગરિક સુધી પહોંચવાના શ્રેષ્ઠ દશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમો છે. તેમણે સર્વર્ધમ્ સમભાવ, સહિષ્ણતાનો પ્રસાર કરવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય હિતો અને રાષ્ટ્રવાદને પ્રોત્સાહન મળે તેવા કાર્યક્રમો પ્રસારિત કરવા જોઈએ.
- ધાર્મિક વડાઓ અને રાજકીય નેતાઓએ સાથે મળી દેશના વિકાસ માટે સાંપ્રદાયિકતાને નાથવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.
- સાંપ્રદાયિકતા દૂર થાય તે માટે યુવાનોએ આગળ આવવું જોઈએ. યુવાનોમાં સાંપ્રદાયિકતાના સ્થાને બિન સાંપ્રદાયિક અને વૈજ્ઞાનિક દસ્તિકોણ વિકસે તેવા પ્રયત્નો સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે થવા જોઈએ.
- આ માટે સરકારે જ નહીં પરંતુ સમાજે પણ વિશિષ્ટ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
- ધર્મ, જ્ઞાતિ, પ્રાંત, ભાષાથી ઉપર રાષ્ટ્રહિત, રાષ્ટ્ર ગૌરવ છે તેવી સમજ લોકોને એક તાંત્રણે બાંધે છે અને તે રાષ્ટ્રવાદ અને રાષ્ટ્રીય એકતાને પોંષે છે.

જ્ઞાતિવાદ

ભારતની સામાજિક વ્યવસ્થામાં સામાજિક સ્તરચનાના સ્વરૂપ તરીકે જ્ઞાતિઓનું અસ્તિત્વ સદ્ગુણોથી રહ્યું છે. આમ ભારતની સામાજિક સંચયના જ્ઞાતિ પર આધારિત છે એમ કહી શકાય. જ્ઞાતિવ્યવસ્થા પ્રારંભિક પરિકલ્પના આજે છે તેના કરતાં પ્રાચીન સમયમાં બિન્ન હતી. સમાજની જરૂરિયાતોની પરિપૂર્ત્તિ અને શ્રમવિભાજનના પાયારૂપ કાર્ય આધારિત જ્ઞાતિઓ હતી. પ્રારંભિક પરિકલ્પના મુજબ તે ચાર વ્યવસાયો પર આધારિત વર્ણવ્યવસ્થા (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વैશ્ય અને શુદ્ધ) હતી. જ્ઞાતિ આધારિત નિવાસ વ્યવસ્થા અને વ્યવસાયો હતા વ્યવસાયને આધારે આવકના સોત રહેતા સમાજમાં આવક જૂથના આધારે કેટલીક જ્ઞાતિઓ ઓછી આવક મેળવતી હોવાથી સમાજના અન્ય જ્ઞાતિ સમૂહોથી આર્થિક સ્થિતિમાં નબળી રહી ગઈ.

ભારતમાં અંગ્રેજોના શાસનકાળ પહેલાનાં સમયમાં કેટલીક જાતિઓ અન્ય સમૂહોથી દૂર, સહેલાઈથી પહોંચી ન શકાય તેવાં દુર્ગમ જંગલો અને પહાડી વિસ્તારમાં અલગ વસવાટ કરતી હતી. આ જાતિઓનું સામાજિક જીવન અને સાંસ્કૃતિક જીવન અન્ય પ્રજા સમૂહોથી અલગ હતું. તેઓની પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ-ભોગી હતી. તે જાતિનાં લોકો પણ પેઢી દર પેઢી અલગ વસવાટ, એકાડી જીવન વગેરેના કારણે વિકાસ સાધી શકયા નહીં. પરિણામે તેમની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ પણ નબળી રહી.

લઘુમતીઓ, નબળા વર્ગો અને પદ્ધત વર્ગોનાં હિતોનાં રક્ષણ માટે બંધારણીય જોગવાઈ: ભારતના બંધારણમાં લઘુમતીઓ, નબળા વર્ગો, અને પદ્ધત વર્ગોનાં રક્ષણ, કલ્યાણ અને વિકાસ માટે કેટલીક બંધારણીય જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ બંધારણીય જોગવાઈઓ તેમના હિતોની રક્ષા, સામાજિક અસમાનતાનું નિવારણ અને તેમના કલ્યાણ અને વિકાસ માટે સુનિશ્ચિત કરી છે.

- ભારતનું બંધારણ ભારતનાં તમામ નાગરિકોને સમાન રીતે સામાજિક, આર્થિક અને રાજનૈતિક ન્યાય પ્રદાન કરે છે.
- ભારતના બંધારણમાં જણાવ્યા મુજબ જાતિ, જ્ઞાતિ, ધર્મ, ભાષા, લિંગને આધારે કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખવામાં નહિ આવે. દરેક વ્યક્તિને સમાન તક અને સમાન દરજાઓ પ્રાપ્ત થાય તેનો પણ બંધારણમાં ઉલ્લેખ છે.
- આ ઉપરાંત રાજ્યોને એવા પણ અધિકાર આપવામાં આવ્યા છે કે, તેને કલ્યાણકારી રાજ્યનું દાયિત્વ નિભાવવા, તથા નબળા અને પદ્ધત વર્ગોની રક્ષા કરવા કેટલાક મૂળભૂત અધિકારો પર પણ બંધારણમાં રહીને યોગ્ય પ્રતિબંધ લગાવી શકે છે.
- ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર કોઈપણ ધર્મનું પાલન કરવાની સ્વતંત્રતા આપે છે.
- લઘુમતીઓ, નબળા વર્ગો, અને પદ્ધત વર્ગોને બંધારણીય હક આપવા પાછળનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે, તેઓને રાષ્ટ્રમાં સમાન તક, ન્યાય અને દરજાઓ આપવો.
- રાષ્ટ્રની પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં પણ આ બધા વર્ગો માટે ખાસ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે.

લઘુમતીઓ

ધર્મ કે ભાષાના આધારે કોઈપણ પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં બહુમતીમાં ન હોય તેવા લોકસમૂહને લઘુમતી કહેવામાં આવે છે. ભારતના બંધારણમાં લઘુમતી માટે સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી નથી. દેશ કે પ્રદેશની વસ્તીમાં અડધા કે તેથી ઓછી સંખ્યા ધરાવતા લોકસમૂહને લઘુમતી કહી શકાય. લઘુમતીઓનો ખ્યાલ કોઈપણ ધર્મ, ભાષા કે પ્રદેશ પૂરતો મર્યાદિત નથી. રાષ્ટ્રીય સ્તર પર લઘુમતીઓની જેમ જ રાજ્ય સ્તર પર સ્થાનિક અથવા પ્રાદેશિક લઘુમતીઓની નોંધ લેવી પડે, માટે જ રાષ્ટ્રીય સ્તર પર લઘુમતીઓની સંકલ્પના એ રાજ્ય સ્તરની સંકલ્પના કરતાં બિલકુલ બિન્ન છે. એટલે કે જો કોઈ લોકસમુદ્દાય કોઈ પ્રદેશ રાજ્યની કુલ વસ્તીનાં પ્રમાણમાં બહુમતીમાં હોય તો પણ રાષ્ટ્રીય રીતે લઘુમતીમાં હોઈ શકે, તથા તેનાથી અલગ જે તે રાજ્યમાં લઘુમતીમાં હોય તેવો વર્ગ રાષ્ટ્રીય સ્તરે બહુમતીમાં પણ હોઈ શકે.

ભારતમાં લઘુમતીઓને બહુમતીઓની જેમ જ અધિકારો સમાન ધોરણે મળ્યા છે. લઘુમતીઓની સંસ્કૃતિ, ધર્મ, લિપિ તથા ભાષાઓનાં સંરક્ષણ અને પ્રોત્સાહન માટે બંધારણમાં કેટલીક વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે. જેમકે,

- લઘુમતીઓનાં હિતો અને તેમના કલ્યાણ અને વિકાસ માટે રાષ્ટ્રીય લઘુમતી પંચની રચના કરવામાં આવી છે.
- ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર લઘુમતીઓને વિશ્વાસ અપાવે છે કે, તે પોતાના ધર્મના પ્રચાર, પ્રસાર અને પ્રોત્સાહન માટે પ્રયત્નો કરી શકે છે. કાયદો બળપૂર્વક ધર્માત્મકાને માન્ય રાખતો નથી. સરકારી સહાય લેતી કોઈપણ શિક્ષણ સંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણ આપી શકતું નથી. તમામ ધાર્મિક સમુદ્દાયોને તેમના ધર્મના વ્યવસ્થાપન અને ધાર્મિક કાર્યો માટે સંપત્તિ મેળવવાનો તેની દેખરેખ રાખવાનો અધિકાર છે.
- સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર દ્વારા લઘુમતીઓ પોતાની લિપિ અને સાંસ્કૃતિકોનું રક્ષણ કરી શકે છે. સરકારી સહાય મેળવતી કોઈપણ સંસ્થામાં ધર્મ, વંશ, જાતિ, વર્ષ કે ભાષાના આધારે કોઈપણને પ્રવેશ મેળવતા અટકાવી શકાશે નહિ. સમાજના તમામ વર્ગોને પોતાની પસંદગી પ્રમાણે ભાષા, લિપિ જાળવવાનો, વિકાસ કરવાનો અને તે માટે શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવાનો અને ચલાવવાનો અધિકાર છે. ભારતીય લઘુમતીના બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ માતૃભાષામાં મળે તેવી સુવિધા રાજ્ય સરકાર આપે છે.

અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ

અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની કોઈ વ્યાખ્યા ભારતના બંધારણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી નથી. સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલની સલાહથી રાખ્રપતિના આદેશ દ્વારા તેનો વિશેષ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાતિવાદના કારણે કેટલીક જ્ઞાતિઓનું શોષણ અટકાવવા, તેમની સામેના અન્યાયને દૂર કરવા, સમાનતા અને ભાતૃભાવથી તેમનામાં રહેલી સંકુચિતતા દૂર કરવા અને તેમનો સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક વિકાસ થાય તે હેતુથી ભારતના બંધારણમાં કેટલીક વિશિષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવેલી છે. બંધારણની કલમ 341માં જણાવ્યા પ્રમાણેની અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ જ્ઞાતિને અનુસૂચિત જાતિઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

જ્યારે બંધારણની કલમ 342 પ્રમાણેની અનુસૂચિ પ્રમાણે સમાવિષ્ટ જાતિઓને અનુસૂચિત જનજાતિઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અનુસૂચિત જનજાતિઓમાં એવા લોકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે જેઓ મોટાભાગે જંગલ કે પહાડી વિસ્તારમાં રહે છે. વિશિષ્ટ ભૌગોલિક સ્થિતિમાં નિવાસ કરે છે અને બીજા કરતાં અલગ સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક જીવન ધરાવે છે. સામાન્ય લોકો કરતાં આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે પણતાં આવે છે.

બંધારણીય જોગવાઈઓ

આપણા બંધારણમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનાં વિકાસ અને કલ્યાણ માટે કેટલીક ખાસ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે જે નીચે મુજબ છે :

(અ) સામાન્ય જોગવાઈઓ

(1) બંધારણીય આર્ટિકલ 15 પ્રમાણે : કેવળ ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, જન્મસ્થાન કે તેમાંની કોઈપણ બાબતોને કારણે ભેદભાવ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. વધુમાં આ કલમ દ્વારા એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, કોઈપણ નાગરિક આ બાબતો હેઠળ (ક) દુકાન, જાહેર રેસ્ટોરાં, હોટલો, જાહેર મનોરંજન સ્થળોમાં પ્રવેશ મેળવવા અંગે (ખ) ફૂવા, તળાવ, સ્નાન માટેના ઘાટ, રસ્તાઓ, સર્વાગ અથવા અંશતઃ રાજ્ય તરફથી નિભાવાતા અથવા જાહેર જનતાના ઉપયોગ માટે અર્પણ કરાયેલા સ્થાનોનાં ઉપયોગ અંગે કોઈપણ નાગરિક પર કોઈપણ પ્રકારની ગેરલાયકાત, જવાબદારી, નિયંત્રણ અથવા શરતો લાદી શકશે નહિ.

(2) આર્ટિકલ 29 પ્રમાણે : (ક) ભારતના પ્રદેશમાં અથવા તેના કોઈ પણ ભાગમાં વસતા કોઈપણ નાગરિકો જો કોઈ વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ કે પોતાની કહી શકાય તેવી સંસ્કૃતિ ધરાવતા હશે તો તેને સાચવવાનો એમને અધિકાર રહેશે. અને (ખ) કેવળ ધર્મ, જ્ઞાતિ, ભાષા કે તેમાંના કોઈપણના આધારે રાજ્ય તરફથી નિભાવાતી અથવા નાણાકીય સહાયથી ચાલતી શિક્ષણની કોઈપણ સંસ્થામાં કોઈપણ નાગરિકને પ્રવેશ મેળવતાં અટકાવી શકાય નહિ.

(બ) ખાસ જોગવાઈ

(1) રાજીનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની કલમ 46 અનુસાર રાજ્યની પ્રજાના પણત વિભાગો અને ખાસ કરીને અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓના કેળવણી વિષયક અને આર્થિક લાભો જળવાય તે માટે રાજ્ય ખાસ કાળજી લેશે અને સામાજિક અન્યાય અને કોઈપણ પ્રકારના શોષણ સામે તેમનું રક્ષણ કરશે.

(2) આર્ટિકલ 16(4) પ્રમાણે રાજ્ય હસ્તકની નોકરીઓમાં અમુક વર્ગાનું પ્રતિનિધિત્વ જળવાયું નથી એમ રાજ્યને લાગે તો તેમના માટે જગ્યાઓ અથવા નિમણૂકો અનામત રાખવાની જોગવાઈ કરવાનો રાજ્યને અધિકાર રહેશે.

(3) આર્ટિકલ 330, 332, 334 પ્રમાણે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના લોકો માટે રાજ્યની વિધાનસભા તેમજ કેન્દ્રની લોકસભામાં તેમના માટે કેટલીક બેઠકો અનામત રાખવામાં આવી છે. કેન્દ્રમાં રાજ્યસભામાં કોઈપણ બેઠક અનામત રાખવામાં આવી નથી.

(4) ગ્રામ પંચાયત અને નગરપાલિકામાં પણ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે કેટલીક બેઠકો અનામત રાખવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત જુદી જુદી પંચવર્ષીય યોજનાઓ હેઠળ છાત્રાલયોની રચના, શિષ્યવૃત્તિની યોજના, અને વિવિધ પ્રતિયોગ્યતા કસોટી માટે તાલીમ અને માર્ગદર્શન વર્ગો શરૂ કરવામાં આવ્યા છે. શૈક્ષણિક વિકાસાર્થી આશ્રમ શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી છે. સરકારી નોકરીઓમાં આ જાતિના ઉમેદવારો માટે ઉમર, ફી, લાયકાતનાં લઘુધોરણમાં કેટલીક છૂટછાટ આપવામાં આવી છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર સંસ્થા દ્વારા ડૉ. આંબેડકર રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર એવા વ્યક્તિ, સંસ્થાને આપવામાં આવે છે જે નબળા વર્ગાને સામાજિક સમજ, ઉદ્ધાર, પરિવર્તન, ક્ષમતા, ન્યાય અને માનવ ગારિમા માટે કાર્ય કરતા હોય. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના કલ્યાણ અને વિકાસ અર્થે રાજ્યમાં અલગ વિભાગ અને કેન્દ્રમાં વિશિષ્ટ અધિકારીની નિમણૂક કરવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ આ જાતિઓ માટે રાષ્ટ્રીય આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તેમજ રાજ્યને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આ જાતિઓના સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક વિકાસ માટે વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ શરૂકરવામાં આવી છે.

ફક્ત અનુસૂચિત જાતિ માટેની જોગવાઈ

(1) બંધારણની કલમ 17 અન્યથે અસ્યુશ્યતા નાખૂં કરવામાં આવી છે. અસ્યુશ્યતા સંદર્ભે કોઈપણ સ્વરૂપે કરાતું આચરણ અમાન્ય છે. અસ્યુશ્યતામાંથી ફલિત થતી કોઈપણ ગેરલાયકાતનો અમલ કરવો કાયદાની રૂએ શિક્ષાપાત્ર ગુનો બને છે.

(2) આર્ટિકલ 25 પ્રમાણે રાજ્યોના સામાજિક કલ્યાણ અને સુધારણા માટે કે જાહેર ગણી શકાય તેવી હિન્દુ ધાર્મિક સંસ્થાઓને હિન્દુઓના તમામ વર્ગો અને વિભાગો માટે સાર્વત્રિક પ્રવેશ માટે સમાન કાયદો કરવાનો અગર તે અંગેનો અમલમાં હોય તેવો કોઈ કાયદો ચાલુ રાખવાનો અધિકાર છે. આમાં હિન્દુઓના ઉલ્લેખમાં શીખ, જૈન અથવા બૌધ્ધ

ધર્મ પાળનારાઓ અને હિન્દુ ધાર્મિક સંસ્થાઓના ઉલ્લેખમાં શીખ, બૌદ્ધ અને જૈન ધાર્મિક સંસ્થાઓનો પણ ઉલ્લેખ કરી શકાય.

ફક્ત અનુસૂચિત જનજાતિ માટેની જોગવાઈ

આર્ટિકલ 19(5) થી રાજ્યોના રાજ્યપાલોને અનુસૂચિત જનજાતિઓનાં હિતમાં સર્વ નાગરિકોનાં ગમે તે પ્રદેશમાં આવ-જા કરવાના અથવા કોઈપણ વેપાર ધંધો કરવાના સામાન્ય હકો પર નિયંત્રણ મૂકવાની સત્તા આપે છે. તેનાથી અનુસૂચિત જનજાતિનાં વિસ્તારમાં જમીનની ફેરબદ્ધિ, નાણાં ધીરધાર, તથા અન્ય પ્રકારે અનુસૂચિત જનજાતિઓનાં થતાં શોષણને અટકાવવા અને તેનાથી તેનું રક્ષણ કરવા ખાસ કાયદાઓ કરવાનો અધિકાર છે.

નિષ્કર્ષ

અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને પછાત વર્ગોના વિકાસ માટે સરકાર દ્વારા વિવિધ પ્રકારની યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો કરવામાં આવી રહ્યા છે, જેના કારણે તે લોકોની સ્થિતિમાં સુધારો થઈ રહ્યો છે. જેમાનાં ઘણા લોકોને સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય ક્ષેત્રે આગળ વધવાની તક મળી છે.

આતંકવાદ - એક વૈશ્વિક સમસ્યા

એકવીસમી સદ્દીમાં આતંકવાદ માનવ સમાજ માટે એક સમસ્યા બનેલ છે. વિશ્વના કેટલાક દેશો દ્વારા ફેલાવવામાં આવતો આતંકવાદ આજે વૈશ્વિક સમસ્યા બની રહ્યો છે. આતંકવાદ માનવ અધિકારોનો નાશ, વિનાશ, ભય, અરાજકતા, હિંસા, અશાંતિ, વગેરે ઉત્પન્ન કરે છે. આમ તો આતંકવાદનો કોઈ ધર્મ કે સંપ્રદાય સાથે સંબંધ હોતો નથી. આમ છતાં આતંકવાદીઓ આતંકવાદને ધર્મ સાથે જોડી દેવાનો કાયરતાપૂર્ણ અને ધૃત્યાર્થપદ કાર્ય કરતા હોય છે. આતંકવાદ કોઈપણ રાખ્રના વિકાસ માટે અવરોધરૂપ પરિબળ છે. આતંકવાદ હિંસા સંબંધી એક વિચાર છે જે પ્રકૃતિના સિદ્ધાંત 'જીવો અને જીવવા દો' નું ખુલ્લેઆમ ઉલ્લંઘન કરે છે.

આતંકવાદ એ કેટલાંક ગણ્યાગાંઠચા લોકો દ્વારા સંગાડિત, આયોજિત અને જાણીજોઈને કરવામાં આવતું અનૈતિક અને હિંસાત્મક ફૂટ્ય છે.

આત્મધાતી હુમલા કરવા, બોખ ફેંકવા, હથિયારો સંતાડવા અને તેનો ઉપયોગ કરવો. અપહરણ કરવું, વિમાનો હાઈજેક કરવાં, નાણાં પડાવવાં, માદક દ્રવ્યોની હેરાફેરી કરવી, વગેરે જેવી હિંસાત્મક પ્રવૃત્તિઓ આતંકવાદી કરતા હોય છે.

ભારતમાં બળવાખોરી અને આતંકવાદ

આતંકવાદ અને બળવાખોરી પ્રવૃત્તિ વચ્ચે બહુ સૂક્ષ્મ અંતર છે.

બળવાખોરી	આતંકવાદ
<ul style="list-style-type: none"> ● બળવાખોરી જે તે રાખ્રની સમસ્યા છે. ● તે પોતાની સરકાર વિરુદ્ધ એક પ્રાદેશિક ફલક પર વિસ્તરેલી હોય છે. ● તે સ્થાનિક લોકોના સહકારથી ચાલતી હોય છે. ● બળવાખોરી પ્રભાવિત રાજ્યો કે પ્રદેશોનો વિકાસ અટકી જાય છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ● તે એક વૈશ્વિક સમસ્યા છે. ● તે પોતાના અથવા અન્ય દેશની વિરુદ્ધ હોય છે. તે આંતરરાખ્રીય ફલક ધરાવે છે. ● તેને સ્થાનિક લોકોનો સહકાર મળે પણ ખરો અને ન પણ મળી શકે. ● આતંકવાદ પ્રભાવિત રાખ્રોનો વિકાસ અટકી જાય છે.

આમ, જોઈએ તો બળવાખોરી સ્થાનિક અસંતોષમાંથી જન્મે છે અને આતંકવાદને આવું કોઈ બંધન નથી. આજે ભારત આંતરિક બળવાખોરી અને આતંકવાદ સામે લડી રહ્યું છે.

નકસલવાદી આંદોલન

માઓ-ત્સે-તુંગનાં નેતૃત્વ નીચે ચીનની કાંતિથી પ્રેરણા લઈ નકસલવાદી આંદોલન ભારતમાં સૌ પ્રથમ ઈ.સ. 1967 માં પશ્ચિમ બંગાળમાં શરૂ થયો. આ ઉગ્રવાદી વિચારધારા પશ્ચિમ બંગાળના નકસલબારી વિસ્તારથી ઉદ્ભવી હોવાથી તેને નકસલવાદ કહે છે. પશ્ચિમ બંગાળથી શરૂ થયેલાં આ આંદોલન ઝારખંડ, બિહાર, આંધ્રપ્રદેશ, છતીસગઢ, કેરલ, ઓડિશા, ત્રિપુરા, મધ્ય પ્રદેશમાં પહાડી અને જંગલ વિસ્તારમાં વ્યાપ પામ્યું. જેમાં પિપલ્સ વોર ગ્રૂપ અને માઓવાદી, સામ્યવાદી કેન્દ્ર આ બે સંગઠનો મુખ્ય હતાં.

ઉત્તર-પૂર્વમાં બળવાખોરી

સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિથી લઈને આજ સુધી ઉત્તર-પૂર્વમાં બળવાખોરી એક સ્થાયી સમસ્યા બની છે. અનેક જનજાતિઓ, વનાચારિત પહાડી વિસ્તાર, જુદા જુદા બળવાખોરી સંગઠનો વચ્ચે તાલમેલ અને કેટલાક વિસ્તારની આંતરરાષ્ટ્રીય સીમા તથા વિદેશી એજન્સીઓના હસ્તક્ષેપ વગેરે કારણોથી આ વિસ્તારમાં બળવાખોરીની સમસ્યા જટિલ બની છે.

રાજ્ય	બળવાખોરી સંગઠન
નાગાલેન્ડ	એન. એસ. સી. એન (નેશનલ સોસ્યાલીસ્ટ કાઉન્સિલ ઓફ નાગાલેન્ડ)
મધ્યપુર	કે. એન. એફ. - કુકી નેશનલ ફન્ટ કે. એન. એ. - કુકી નેશનલ આર્મી
ત્રિપુરા	એન. એલ. એફ. ટી (નેશનલ લિબરેશન ફન્ટ ઓફ ત્રિપુરા) એ. ટી. ટી. એફ (ઓલ ત્રિપુરા ટાઇગર્સ ફોર્સ) ટી. યુ. જે. એસ. (ત્રિપુરા ઉપજાતિ જુપા સમિતિ)
અસમ	ઉદ્ધા (યુનાઇટેડ લિબરેશન ફન્ટ ઓફ અસમ) યુ. એમ. એફ. (યુનાઇટેડ માઈનોરીટી ફન્ટ) એન. ડી. એફ. બી. (નેશનલ ટેમોકેટીક ફન્ટ ઓફ બોડોલેન્ડ) બી. એલ. ટી. એફ. (બોડોલેન્ડ લિબરેશન ટાઇગર ફોર્સ)

આ બળવાખોરી સંગઠનો વચ્ચે અલગ રાજ્યની માંગણી પોતાના રાજકીય આર્થિક હિતો સ્થાપિત કરવા કે ગેરકાયદેસર વસવાટ વગેરે પ્રશ્નોથી સંઘર્ષ થાય છે અને તેના કારણો આર્થિક સામાજિક, વહીવટી અને રાજકીય વ્યવસ્થાને હાનિ પહોંચે છે.

કશ્મીરમાં આતંકવાદ

15મી ઓગસ્ટ 1947ના રોજ ભારત સ્વતંત્ર થયું. ભારત અને પાકિસ્તાન બે અલગ રાખ્યો બન્યાં. આજાદી બાદ પાકિસ્તાને કશ્મીરનાં કેટલાક ભાગ ઉપર પોતાનો કણ્ણો જમાવી રાખ્યો હતો. જમ્બુ કશ્મીર ભારતનું અભિન્ન અંગ હોવા છતાં પાકિસ્તાન અવારનવાર તે મેળવવા પયત્ત કરે છે અને આ માટે તેણે યુદ્ધ પણ કર્યા છે. અને દરેક યુદ્ધમાં આપણા સૈનિકોએ પાકિસ્તાનને નાલેશીજનક પરાજય પણ આપેલ છે. ઈ.સ. 1988 પછી કશ્મીરમાં આતંકવાદ વધી ગયો છે. અપહરણ, હત્યા, બોંબ વિસ્ફોટ વગેરે પ્રવૃત્તિ દ્વારા આતંકવાદીઓ ભય ફેલાવી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માંગે છે. અને તેના પરિણામે કશ્મીરમાં અનેક પંડિત કુટુંબોએ નાધૂટકે વતન છોડીને સ્થળાંતર કરવું પડ્યું છે. આવાં હજારો કુટુંબો શરણાર્થીઓ તરીકે કશ્મીર બહાર જવી રહ્યાં છે. કશ્મીરના આતંકવાદને સીમાપારથી સતત સહાય મળતી રહે છે.

આતંકવાદીઓનો આશાય ભારતમાં ભય અને અસ્થિરતા ઊભી કરવાનો છે. આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓને બંધ કરવા,

ભારત મક્કમતાપૂર્વક અને મજબૂત રીતે પ્રયત્નો કરી રહ્યું છે. ભારત માત્ર ભારતમાં થતા આતંકવાદનો વિરોધ કરે છે તેવું નથી, કોઈ પણ સ્થાને, કોઈ પણ રીતે અને કોઈ પણ સમયે થતા આતંકવાદનો વિરોધ કરે છે. આ આતંકવાદનો સફાયો થાય તે હેતુથી ભારતના અનેક સૈનિકોએ શહીદી વ્હોરી છે.

આતંકવાદની સામાજિક અસરો

- આતંકવાદ સમાજને વિઘટન તરફ દોરી જાય છે.
- આતંકવાદીઓ ભય, લુંટફાટ, હિંસા, જેવી પ્રવૃત્તિ કરી લોકોમાં સંદેહ, ભય ઉત્પન્ન કરે છે. નાનાં બાળકોથી લઈ વૃદ્ધો પર આ ભયની અસર થાય છે. આતંકવાદ પીડિત પ્રદેશમાં વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણને પ્રતિકૂળ અસર પહોંચે છે.
- આતંકવાદના પરિણામે સમાજના લોકોનો એકબીજા પરનો વિશ્વાસ ઘટતો જાય છે. પરપસ્પર ભાઈચારાની ભાવના ઓછી થતી જાય છે.
- ઘણીવાર સાંપ્રદાયિક ઝડપાઓ ઊભા થાય છે અને તેના પરિણામે સમાજ વ્યવસ્થા છિન્નાભિન્ન બને છે. સમાજમાં અવ્યવસ્થા અને અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે. આતંકવાદ પ્રભાવી ક્ષેત્રમાં લોકો સામાજિક ઉત્સવો ઉત્સાહથી ઊજવી શકતા નથી. આને પરિણામે લોકોને જોડતા આંતરવ્યવહારો ખોરવાય છે.

આતંકવાદની આર્થિક અસરો

- આતંકવાદના પરિણામે વેપાર ઉદ્યોગના વિકાસ માટે પ્રોત્સાહક વાતાવરણ નિર્માણ પામતું નથી. જે તે પ્રદેશનો વેપાર ઉદ્યોગનો વિકાસ અટકી જાય છે.
- વેપાર ઉદ્યોગને માઠી અસર થતાં લોકોને અન્ય પ્રદેશમાં વેપાર-રોજગાર કરવા સ્થળાંતર કરવું પડે છે.
- કેટલાંક આતંકવાદી સંગઠનો મૂડીપતિ, ઉદ્યોગપતિ, કર્મચારીઓ, વેપારીઓ પાસેથી ભય બતાવી નાણાં પડાવે છે.
- આતંકવાદીઓ માદક દ્રવ્યોની હેરાફેરી અને કાળાનાણાં વગેરે જેવાં અસામાજિક કાર્યો કરે છે. તેથી દેશમાં સામાજિક-આર્થિક સમસ્યાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.
- આતંકવાદીઓ રેલવે, રેલિયો સ્ટેશનો, રસ્તા, પુલ, સરકારી મિલકતો વગેરેને નુકસાન પહોંચાડે છે. તેથી આ મિલકતોનાં પુનઃ સ્થાપન માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચવા પડે છે.
- સરકારને સલામતી અને સુરક્ષા માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચવા પડે છે. તેથી સમાજ ઉપયોગી વિકાસ કાર્યો ઓછા પ્રમાણમાં થાય છે.
- આતંકવાદના પરિણામે રાજ્યના અને રાખ્રના પરિવહન ઉદ્યોગ, પર્યટન ઉદ્યોગને આર્થિક નુકસાન સહન કરવું પડે છે. આમ આતંકવાદ સામાજિક, આર્થિક રીતે નુકસાનકારક છે, તેથી આ સમસ્યાનું નિરાકરણ લાવવું આવશ્યક છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર સવિસ્તર લખો :

- (1) અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિનાં કલ્યાણ અને વિકાસ માટે બંધારણીય જોગવાઈઓનો પરિચય આપો.
- (2) આતંકવાદની સામાજિક અસરો જણાવો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર મુદ્દાસર લખો.

- (1) સાંપ્રદાયક્તિ દૂર કરવાના ઉપાયો જણાવો.
- (2) લઘુમતીઓનાં કલ્યાણ અને વિકાસ માટે બંધારણીય જોગવાઈઓનો પરિચય આપો.
- (3) આતંકવાદની આર્થિક અસરો જણાવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તર લખો :

- (1) આતંકવાદ અને બળવાખોરી વચ્ચેનો તફાવત સમજાવો.
(2) નક્સલવાદી આંદોલન વિશે નોંધ લખો.

4. દ્વેક પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ઉત્તર આપો :

- (1) ભારતની સામાજિક સંરચના કઈ બાબત પર આધારિત છે ?
(A) સાંપ્રદાયિકતા   (B) જ્ઞાતિવાદ   (C) ભાષાવાદ   (D) જૂથવાદ
- (2) અનુસૂચિત જાતિ નક્કી કરવા માટે કઈ બાબતને આધાર ગણવામાં આવે છે ?
(A) અસ્પૃશ્યતા   (B) ધર્મ   (C) સાંપ્રદાય   (D) આમાંનું એક પણ નહિ.
- (3) બંધારણના કયા આર્ટિકલ પ્રમાણે અશ્પૃશ્યતા નાભૂદ કરવામાં આવી છે ?
(A) આર્ટિકલ 25   (B) આર્ટિકલ 29   (C) આર્ટિકલ 17   (D) આર્ટિકલ 46
- (4) નીચેનામાંથી કઈ સમસ્યા વૈશ્વિક છે ?
(A) જ્ઞાતિવાદ   (B) સાંપ્રદાયિકતા   (C) ભાષાવાદ   (D) આતંકવાદ
- (5) જોડકાં જોડી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો.

રાજ્ય

- (1) ત્રિપુરા
(2) મણીપુર
(3) નાગાલેન્ડ
(4) આસામ
(A) 1-A   2-D   3-C   4-B
(C) 1-C   2-D   3-B   4-A

બળવાખોરી સંગઠન

- (A) ઉલ્ફા
(B) એન. એસ. સી. એન.
(C) એ. ટી. ટી. એફ.
(D) કે. એન. એફ.
(B) 1-C   2-D   3-A   4-B
(D) 1-C   2-B   3-D   4-A

પ્રવૃત્તિ

- સર્વધર્મ સમભાવ વિષય પર નિબંધ સ્પર્ધા, વક્તુત્વ સ્પર્ધાનું આયોજન કરવું.
- આતંકવાદ અટકાવવાના ઉપાયો પર ચર્ચાસભાનું આયોજન કરો.
- ભારતની રાષ્ટ્રીય એકતાને પોષે તેવા સમાચારો, ફોટાઓનો સંગ્રહ કરી સ્કેપબૂક બનાવો.
- ભારતની સિદ્ધિઓ, સાંસ્કૃતિક એકતા, વિવિધતામાં એકતા, વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિઓ, પ્રાકૃતિક વિશિષ્ટતાઓ વગેરે વિષય પર વક્તાશ્રીઓનાં વક્તવ્ય ગોઠવો.